

Jan Wiśniewski

Budowa kościoła św. Wojciecha w Prabutach (1876-1878)

Studia Elbląskie 3, 85-95

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

BUDOWA KOŚCIÓŁA ŚW. WOJCIECHA W PRABUTACH (1876–1878)

PRZYNALEŻNOŚĆ DIECEZJALNA TERENU POMEZAŃSKIEGO

W średniowieczu Prabuty należały do diecezji pomezkańskiej, gdzie od co najmniej połowy XV wieku rezydowali biskupi. Po sekularyzacji biskupstwa pomezkańskiego (i 2/3 terenu diecezji) Prabuty leżące na jego terenie uległy luteranizacji na zasadzie *cuius regio eius religio*, podlegając protestanckiej diecezji pomezkańskiej. Tzw. polska część diecezji pomezkańskiej została poddana jurysdykcji biskupów chełmińskich, którzy także od początku XIX w. przejęli troskę duszpasterską o diasporę katolicką w rejonie protestanckim byłej diecezji pomezkańskiej — od Nidzicy, Morağa, Pasłęka aż po Stary Dzierzgoń, Kwidzyn i Iławę (w tym Prabuty). Po bulli papieża Piusa VII *De salute animarum* z 16 lipca 1821 r.¹, którą włączono do diecezji warmińskiej tzw. oficjalat pomezkański (malborski), dokonano korekty przynależności diecezjalnej diaspory katolickiej. Dnia 8 grudnia 1854 r., mocą porozumienia pomiędzy biskupem chełmińskim i warmińskim diecezja warmińska przejęła troskę pasterską (zob. mapka, str. 86 — zaznaczono kratką²) nad Kwidzynem (dawną stolicą Pomezanii) i okolicą (w tym Prabutami)³, które włączono do dekanatu sztumskiego, a także nad Pasłękiem z okolicą, którego teren wszedł w skład dekanatu elbląskiego oraz dwumilowy pas terenu nad rzeką Pasłęką przylegający do granicy diecezji warmińskiej (Florczaki, Łukta, Łyna, Jemiołowo, Mańki, Muszaki, Olsztynek, Waplewo), które papież włączył 15 maja 1859 r. jako integralna część terenu Warmii

Do poprawki bulli cyrkumskrypcyjnej z 1821 r. doszło 15 maja 1859 r. (rząd pruski zatwierdził 27 kwietnia 1861 r.), kiedy to Stolica Apostolska podporządkowała biskupom chełmińskim katolików mieszkających w pozostałej części dawnej diecezji pomezkańskiej — jej diasporę katolicką⁴ (na mapie zaznaczony ukosem wschód-południe), z których biskup Jan Nepomucen Marwitz 23 paździer-

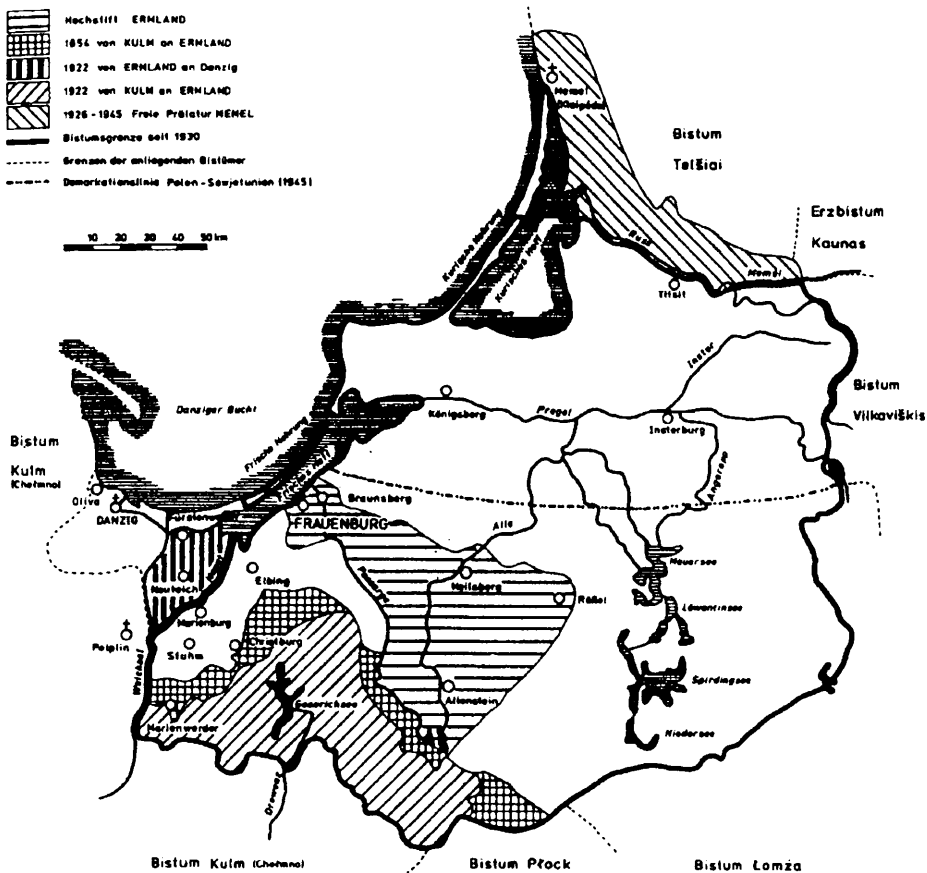
¹ A. N a d o l n y, Granice diecezji chełmińskiej, w: *Studia Pelplińskie*, 1985, s. 22–23.

² Druk w: E. G a t z, Ermland, w: *Geschichte des kirchlichen lebens in den deutschsprachigen Ländern seit dem Ende des 18. Jahrhunderts*, Bd. I, Bistumer und ihre Pfarreien, Freiburg – Basel – Wien 1991, s. 290–292.

³ P. R o m a h n, *Die Diaspora der Diözese Ermland. Erinnerung an das 75-jährige Bestehen des Adalbertus-vereins*, Braunsberg 1927, s. 56.

⁴ Tamże: E. G a t z, Kulm, w: *Geschichte*, s. 402–404 oraz Ermland, s. 290–292 — tutaj lepsza mapa diecezji warmińskiej ze zmianami granic.

ERMLAND

Mapa 1. Przydział terenów byłej diecezji pomezjańskiej do sąsiednich diecezji.

nika 1861 r. utworzył dekanat pomezjański. Jego teren był bardzo rozległy, ponieważ tworzyły go — oprócz Turowa, Wielkiego Łęcka, Przełęku i Białut (zawsze katolickie) — tzw. stacje misyjne rozsiane w Prusach protestanckich, a więc: Ostróda (11 III 1853), Nidzica (16 III 1854), Działdowo (14 X 1858), Dąbrówno (23 IX 1862), Zalewo (1864), Morąg (17 X 1869), Miłomłyn (1931). Natomiast Iława (8 II 1856) i Susz (15 V 1861) zostały włączone do dekanatu lubawskiego, a Kisielice (1905) i Gardeja (1916) do dekanatu łasińskiego⁵. Wówczas papież włączył na stałe do diecezji warmińskiej tereny, nad którymi biskup warmiński otrzymał jurysdykcję 8 grudnia 1854 r. — o czym pisano wyżej⁶.

⁵ J. Wiśniewski, *Kościoty i kaplice na terenie byłej diecezji pomezjańskiej 1243–1821*, Elbląg 1999, s. 84, 127, 131, 163, 186, 278, 285, 291, 325, 407, 489; A. Nadolny, *Granice*, s. 22.

⁶ Kronika kościelna — Warmia, w: *Pielgrzym* nr 42/1876, z 22 października, s. 334 — ks. Karol Staliński opisał uroczystość wmurowania kamienia węgielnego pod kościół w Prabutach, podając treść dokumentu w języku polskim.

POWRÓT KATOLIKÓW DO PRABUT

Od końca XVIII wieku aż do 1820 r. do Prabut, raz w roku, dojeżdżali ojcowie reformaci z Dzierzgonia, odprawiając Mszę św. Natomiast od 27 października 1820 r. do 1832 r., zgodnie z życzeniem władz pruskich, katolicy prabuccy zostali poddani jurysdykcji proboszczów parafii w Krasnej Łące⁷ w dekanacie Dzierzgoń — ks. Alojzemu Żurewskiemu (1812–1828), a następnie ks. Janowi Schulzowi (1828–1865). Księża ci usiłowali uruchomić w Prabutach punkt sakralny, dojeżdżając do miasta, gdzie od czasu do czasu odprawiali nabożeństwa. Najpierw czynili to w pomieszczeniach bramy miejskiej, a później korzystali z życzliwości młynarza, który pozwalał im odprawiać Mszę św. we własnym domu. Należy przyjąć, że w takich warunkach możliwość korzystania z posługi kapłańskiej przez katolików na miejscu była nieregularna, tym bardziej, że nie uzyskano zgody władz na taką formę duszpasterstwa. Jeszcze przed poddaniem katolików prabuckich władzy proboszcza dzierzgońskiego w 1832 r., ks. J. Schulz zaprzestał odprawianie nabożeństw w mieście, ze względu na nieopowiednie warunki lokalowe — „musiał jednakowoż wkrótce to zaniechać, ponieważ nie mógł dostać odpowiedniego lokalu”⁸. Sprawą zainteresował się dziekan dzierzgoński ks. Jan de Lerchenfeld, proboszcz w Starym Targu (1815–1827), który w 1822 r., przynaglony przez ok. 200 katolików Prabut, zwrócił się do burmistrza miasta, aby ten zechciał wyrazić zgodę na odprawianie nabożeństw w okresie wielkanocnym w jednej z sal ratusza, Burmistrz odpowiedział negatywnie i wymijająco, informując, że pomieszczenie, o które proszą katolicy jest nieodpowiednie, ale ewangelicy są skłonni wynajmować na kilka godzin swój mały kościół⁹, gdzie można będzie odprawiać Msze św. Dziekan nie przyjął tej propozycji, ale poszedł dalej, zażądając przekazania małego kościoła ewangelickiego — niegdyś katolickiego — na cele kultu katolickiego, ponieważ w Prabutach trzeba odprawiać Mszę św. co najmniej raz w miesiącu. Protestanci nie zgodzili się na przekazanie kościoła katolikom, uzasadniając, że tzw. polski kościół (mały), niegdyś katolicki spłonął w 1722 r., a w 1723 r. został odbudowany dzięki dotacji Fryderyka Wilhelma¹⁰, dlatego nie mogą oddać własnej świątyni.

Nieco inaczej postąpił proboszcz Dzierzgonia ks. Bernard Elwart (1831–1843), zgadzając się na wynajmowanie małego kościoła ewangelickiego dwa razy do roku,

⁷ P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 55.

⁸ Kronika kościelna, s. 334.

⁹ B. Schmid, *Bau- und Kunstdenkmäler des Kreises Rosenberg*, Bd. III, H. 12, Danzig 1906, s. 191–193; G. Dehio, *Handbuch der Deutschen Kunstdenkmäler — Deutschordensland Preussen*, opr. E. Gall, München – Berlin 1952, s. 107 n.; B. Sokółowski, *Działalność duszpasterska parafii św. Wojciecha w Prabutach w latach 1945–1992*, Elbląg 1996, mps pracy magisterskiej napisanej pod kierunkiem ks. Jana Wiśniewskiego, s. 146 — pierwotna budowa z lat 1380–1390 jako kaplica NMPanny, zwana w okresie nowożytnym „kościółem polskim”; obecnie jest to muzeum regionalne; por. J. Wiśniewski, *Kościół*, s. 348.

¹⁰ A. Harnoch, *Chronik und Statistik der evangelischen Kirchen in den Provinzen Ost- und Westpreussen*, Neidenburg 1890, s. 527 — ...und 1723 auf Kosten Friedrich Wilhelm I wieder aufgebaut sei. 1871 wurde dieses Kirchlein von Herrn v. Franciscus auf Kaltenhof für 210 Thlr. restaurirt.; E. Martuszewski, *Dzieje miast — Prabuty*, w: *Ilawa. Z dziejów miast i powiatu*, Olsztyn 1972, s. 174 — w 1728 r. król pruski przeznaczył na odbudowę Prabut 10 tysięcy talarów; J. Wiśniewski, *Kościół*, s. 348.

kiedy w 1832 r. — w wyniku porozumienia biskupa Józefa Hohenzollerna i naczelnego prezesa Teodora von Schöna — został zobowiązany do troski pasterskiej nad katolikami wojskowymi i cywilnymi w Prabutach¹¹. To jednak nie zadowalało katolików mieszkających w Prabutach, dlatego w 1852 r. wystąpili do biskupa warmińskiego o zgodę na budowę własnego kościoła. Prośbę poparł ks. August Harwart, wikariusz z Dzierzgonia, który zostawszy proboszczem dzierzgońskim (1857–1883) regularnie odprawiał Mszę św. dla żołnierzy VIII Regimentu Ułanów w Prabutach. Tymczasem ks. Jan Schulz, były duszpasterz katolików prabuckich, który znał doskonale potrzeby tej wspólnoty, przekazał na jej rzecz kilka tysięcy talarów na zakupienie domu lub innego pomieszczenia, gdzie byłaby możliwość sprawowania Najświętszej Ofiary. Dzieła dokończył dziekan sztumski ks. Franciszek de Kręcki, proboszcz w Starym Targu (1846–1867; w 1839 r. dekanat Dzierzgoń został włączony do dekanatu sztumskiego [do 1918 r.]), który po uzyskaniu dodatkowej pomocy z Towarzystwa św. Bonifacego i św. Wojciecha, za 5.500 talarów nabył na swoje nazwisko posiadłość w Prabutach, przekazując działkę biskupowi Warmii w dniu 21 sierpnia 1864 r. Tymczasowa siedziba punktu sakralnego była zlokalizowana na Przedmieściu Suskim (działki nr 229–230), której powierzchnia liczyła 2,5 hektara ziemi ze stojącą na niej stodołą i szopą. Wierni, dzierżwiąc zabudowania i ziemię, która przynosiła 106 talarów rocznego dochodu, na niewielkiej części zakupionego pola zbudowali dom misyjny¹², w którym urządzono kaplicę, salę katechetyczną i mieszkanie dla księdza. Z polecenia biskupa warmińskiego Józefa Ambrożego von Geritza, dnia 24 kwietnia 1864 r., poświęcił ją ks. F. Kręcki. Na uroczystości byli obecni¹³: ks. Paweł Herholz, proboszcz Kalwy (1855–1898), ks. August Harwart, proboszcz Dzierzgonia oraz ks. Karol Staliński, wikariusz parafii św. Trójcy w Kwidzynie (1865–1867¹⁴).

Od chwili poświęcenia kaplicy nabożeństwa — z kazaniem w języku polskim i niemieckim były odprawiane regularnie raz w miesiącu, na które dojeżdżali księża okolicznych parafii, według porządku ustalonego przez dziekana Kręckiego. Dowodem istnienia stałego duszpasterstwa przy tej kaplicy była księga chrztów prowadzona od 1864 r. Wkrótce jednak całe duszpasterstwo w Prabutach przejął ks. Karol Staliński, wikariusz z Kwidzyna, które także znajdował się w dekanacie sztumskim podległym ks. F. de Kręckiemu. Wreszcie, 11 kwietnia 1867 r., ks. Staliński przejął Prabuty jako stały i miejscowy duszpasterz, odprawiając nabożeństwa z kazaniem polskimi i niemieckimi na przemian. Tego samego roku zakupił działkę przy drodze wiodącej do Susza, gdzie zorganizował cmentarz grzebalny, który poświęcił 14 listopada 1867 r.¹⁵. W ten sposób zamknął okres organizowania

¹¹ Kronika kościelna, s. 334.

¹² B. Sokołowski, *Duszpasterstwo*, s. 148. Dawne Przedmieście Suskie leży dzisiaj w centrum miasta — dawny dom misyjny dzisiaj jest domem parafialnym, w którym oprócz sal katechetycznych mieszkają wikariusze, organista i kościelny. Obok tego domu wzniesiono kościół św. Wojciecha.

¹³ Kronika kościelna, s. 334.

¹⁴ Daty podano za: W. Zawadzki, *Duchowieństwo katolickie z terenu obecnej diecezji elbląskiej w latach 1821–1945*, Olsztyn 2000, s. 335 — podaje, że do 1865 r. był wikariuszem w Gietrzwałdzie, czy jednak nie chodzi tu o rok 1864?

¹⁵ P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 55.

życia religijnego we wspólnocie katolickiej w Prabutach. W związku z tym 15 lipca 1868 r. biskup warmiński pisał do władz Rejencji Kwidzińskiej o konieczności utworzenia w Prabutach siedziby proboszcza i określenia granic parafii¹⁶.

ERYGOWANIE PARAFII

Biskup warmiński Filip Kremetz obserwując działania ks. K. Stalińskiego, które ugruntowały życie religijne katolików mieszkających w Prabutach, dnia 20 kwietnia 1870 r. wystąpił z wnioskiem do ministra ds. wyznań o zgodę na erygowanie parafii w mieście. Cesarz Wilhelm I dnia 28 sierpnia 1870 r. w Clairmont podpisał dokument w tej sprawie¹⁷, dlatego 15 września 1870 r. biskup warmiński erygował w Prabutach parafię pod wezwaniem św. Wojciecha. Parafia została włączona do dekanatu sztumskiego¹⁸. Jednocześnie, 16 września, biskup ustanowił jej administratora w osobie dotychczasowego kuratusa ks. K. Stalińskiego, którego niebawem mianował proboszczem¹⁹. Ks. Staliński zajmował ten urząd do 3 lipca 1890 r., kiedy został proboszczem w Sztumie (1890–22 IV 1908)²⁰.

W chwili tworzenia stacji misyjnej, wspólnota katolicka w Prabutach i okolicy liczyła 55 rodzin w pełni katolickich i 30 mieszanych, czyli ok. 200–300 osób. Tymczasem w 1870 r. w samym tylko mieście naliczono 280 mieszkańców wyznania rzymskokatolickiego, a w 1880 r. 600 katolików przy całkowitej liczbie 4.300 osób obywateli Prabut. Natomiast na terenie całej parafii mieszkało 1520 katolików, których obsługiwano w dodatkowych stacjach misyjnych w Kołodziejach, Stańkowie i Rodowie²¹. Tymczasem w parafii ewangelickiej w 1890 r. w Prabutach mieszkało 3.226 ewangelików²². Ks. K. Staliński podawał zbliżone dane o liczebności wspólnoty sobie powierzonej. Informował, że kiedy w 1867 r. obejmował duszpasterstwo w Prabutach, zastał w mieście i okolicy — jak pisał — „280 komunikantów, a r. 1876 600”²³ katolików. Teren parafii obejmował 31

¹⁶ P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 55–56 — Durch die Abtrennung dieser Ortschaften von Schönwiese und ihre Einverleibung in den Kirchsprengel Riesenburg wird den Eingepfarrten bezüglich des Kirchenbesuches eine grosse Erleichterung verschafft. Ausser den Ortschaften aus dem Kreise Rosenberg sind dem neuen Kirchsprengel auch noch sechs Ortschaften aus dem Kreise Marienwerder überwiesen, die nach Riesenburg naher haben... In diesem Teil sind die Pfarrverhältnisse der katholischen Glaubensbekenner noch zu ordnen, und es soll, um diesem Mangel abzuhelpfen, hier wie fruher schon die katholische Pfarre in Marienwerder, so jetzt noch eine katholische Pfarre mit dem Sitz des Pfarrers in Riesenburg errichtet werden.

¹⁷ Kronika kościelna, s. 334; P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 56.

¹⁸ Dekanat prabucki został powołany do istnienia 22 kwietnia 1992 r.

¹⁹ *Diözesan-Nachrichten. Personalveränderungen*, w: *PDE* 10/1870 z 1 października 1870 r., s. 104. Jednakże, jeszcze 16 lutego 1871 r. był nazywany administratorem: Pfarradministrator Stalinski aus Riesenburg 5 Thlr. 5 Sgr. — por. *PDE* 4/1871, s. 28; natomiast 1 października 1871 r. proboszczem: Herr Pfarrer Stalinski aus Gemeinde Riesenburg 2 Thlr. 5 Sgr. — por. tamże, nr 19/1871, s. 116.

²⁰ W. Zawadzki, *Duchowieństwo*, s. 335; P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 56 — kolejnymi proboszczami byli: Hieronimus Poetsch do 1893, Kunibert Krix do 1897, Gustaw Krause do 1902, Franz Osinski do 1915, Stanislaus Rosenau do 1944, Ernest Krause do 1954 roku.

²¹ P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 56.

²² A. Harnoch, *Chronik und Statistik*, s. 528.

²³ Kronika kościelna, s. 334.

miejscowości: Prabuty, Antonin, Barłówki, Gąski, Gdakowo, Gontyn leśnictwo, Gontyn wieś, Góworychy Duże, Góworychy Małe, Gorkenhofchen, Grażynowo, Jakubowo, Kałdowo, Kamieniec, Kamionek, Laskowiece, Obrzynowo, Orkus, Pachutki, Popówko, Pólko, Raniewo, Stankowo majątek, Stankowo wieś, Neue Waldkathen, Waldkathen oraz 7 miejscowości z powiatu kwidzyńskiego, w których w 1908 r. mieszkało 1207 katolików (w tym 295 Polaków)²⁴. W pierwszych dwóch latach (1867–1868) działania stacji misyjnej do I Komunii św. przystąpiło 7–8 dzieci, a w następnych latach od 20–26 dzieci. W pierwszym roku po utworzeniu parafii, czyli 11 czerwca 1871 r., biskup warmiński udzielił sakramentu bierzmowania 278 osobom. Te dane świadczą o ciągle rozrastającej się wspólnocie katolickiej, która coraz dotkliwiej zaczęła odczuwać brak odpowiedniej świątyni²⁵.

BUDOWA KOŚCIOŁA

Nie tylko ksiądz Staliński, ale przede wszystkim wierni zaczęli myśleć o zbudowaniu kościoła z prawdziwego zdarzenia. Z taką prośbą udali się do biskupa F. Krementza, który nie tylko podtrzymał wiernych w ich zamiarze, ale także rozporządził kolektę na budowę nowego kościoła w Prabutach. Trzeba było jednak uporać się z wszelkimi formalnościami prawnymi i uzyskać pozwolenie władz pruskich na jego budowę. Taki wniosek złożył ksiądz Staliński 24 maja 1875 r., uzyskując zgodę 22 czerwca 1875 r. Rok później, bo „21 czerwca 1876 r. roboty około budowli nowego kościoła rozpoczęto, w dniu właśnie trzydziestoletniej rocznicy koronacji Ojca św. Piusa IX”, ponieważ miasto przekazało nieodpłatnie teren pod budowę przyszłej świątyni katolickiej. Plany przyszłego kościoła, wzorowane na świątyni w Effern pod Kolonią, zatwierdził nadinspektor budowlany w Kwidzynie Reichert. Wówczas można była rozpocząć budowę, ponieważ proboszczowi udało się *przez kolekty i składki* zebrać około 34 tysiące marek²⁶. W tej sumie znajdowały się pieniądze przekazane przez Towarzystwo św. Wojciecha i Bonifacego w 1871 r. „für den Kirchbau in Riesenburg” w wysokości 300 marek²⁷, a w następnych latach na budowę świątyni prabuckiej „St. Bonifacius-Adalbertus-Vereins” przeznaczało m.in: w 1874 r — 200 marek, w 1875 — 600 marek, w 1877 r. — 1000 marek „zum Kirchenbaum in Riesenburg”²⁸. Towarzystwo wspomagało dotacjami także wynagrodzenie dla organisty²⁹.

²⁴ E. M a r t u s z e w s k i, *Dzieje miast — Parbuty*, s. 180.

²⁵ Kronika kościelna, s. 334.

²⁶ Tamże, s. 334; P. R o m a h n, *Die Diaspora*, s. 56.

²⁷ *PDE* 8/1872 z 16 kwietnia, s. 52 — zarząd Towarzystwa w tym samym roku wspomógł 50 markami wynagrodzenie nauczyciela-organisty w Prabutach i ponownie 10 markami.

²⁸ *Pastoralblatt*, nr 5/1875, s. 51; nr 4/1876, s. 39; nr 3/1877, s. 33 — nie przyznano dotacji, ale nr 7/1877, s. 84 — Paramenten-Verein przekazał pomoc rzeczową kościołowi w Prabutach, tak jak w 1878 r. „Geschenke an Paramenten und andern Kirchensachen erhielten folgende Kirchen... Riesenburg” — nr 6/1878, s. 71; nr 4/1878, s. 43.

²⁹ Tamże, nr 5/1875, s. 50 — 100 marek; nr 4/1876, s. 39 — 300 marek; nr 3/1877, s. 33 — 300 marek; nr 4/1878, s. 43 — 300 marek; nr 3/1883, s. 33 — przyznano wówczas 300 marek „für den Organisten in Riesenburg”; tamże, nr 4/1884 z kwietnia, s. 47 — na organistę 300 marek oraz „zur Ablösung einer realabgabe in Riesenburg — 50, ausserordentliche Unterstützung für den Pfarrer in Riesenburg — 100”.

Od 21 czerwca do 4 października 1876 r. prace przy budowie kościoła posunęły się tak dalece, że można było wmurować kamień węgielny. Uroczystości jego wmurowania przewodniczył ks. August Harwart, proboszcz Dzierzgonia i dziekan sztumski (od 3 VI 1868 r.). Ks. proboszcz Karol Staliński pisał o tym wydarzeniu tak: „Pan Bóg udzielił nam na ten dzień prześliczne powietrze; dla tego zewsząd zgromadziło się wielkie mnóstwo ludzi. O 10. godz. odprawiła się suma, tedy kazanie polskie, po kazaniu procesya wyszła na miejsce przeznaczone do budowy kościoła; 22 księży, wojsko tutejsze, magistrat miasta, i wiele ludzi rozmaitego stanu i religii brali udział w procesyi, pod czas której się śpiewało: Kto się w opiekę. Tam przy kamieniu węgielnym odprawiło się kazanie niemieckie. Po zakończeniu poświęcenia zaśpiewano jeszcze: Witaj Królowa. Dokument, w kamień włożony, po łacinie, po polsku i po niemiecku wypisany...”³⁰.

Radosny dzień wmurowania kamienia węgielnego stał się okazją do wystosowania apelu, który budowniczy świątyni — ks. K. Staliński skierował do wiernych, pisząc w *Pielgrzymie* 22 października 1876 r.: „Posiadamy dopiero 34.000 marek, lecz kościół będzie kosztował jakie 60.000 marek; potrzebujemy więc jeszcze jakie 24–26.000 marek. Pierwszego listopada 1877 ma być kościół wykończony. W jednym roku więc mam zebrać 24–26000 marek. Uda mi się to? — Uda się, jeżeli każdy z miłości ku Bogu na jego cześć i chwałę, i zbawienie dusz nieśmiertelnych, nam według możliwości swojej cokolwiek udzieli, o co wszystkich wiarusów najuprzejmiej prosi — Karól Staliński proboszcz. Prabuty (Riesenburg), w październiku 1876”³¹. Nie zawiodła jego nadzieja, ponieważ w 1877 r., mistrz murarski Hanne z ekipą, wspomagany przez cieślę Hermana z Susza, wzniesli świątynię, a wiosną 1878 r. kościół był na tyle przygotowany, że można było oddać go do użytku.

Uroczystego przekazania kościoła wiernym w Prabutach przez jego poświęcenie „na cześć i chwałę Najświętszej Panny Maryi i świętego Wojciecha, Biskupa i Męczennika, Apostoła Prus” dnia 2 maja 1878 r. dokonał biskup Filip Krementz. On też 22 maja tego roku ponownie pojawił się w Prabutach, aby wzniesiony kościół konsekrować ku czci „św. Wojciecha, św. Andrzeja i Serca Pana Jezusa”³².

Świątynia jednonawowa została wzniesiona w stylu neogotyckim i zgodnie z tradycją orientowana. Bryłę kościoła zbudowano z czerwonej cegły, na kamiennej podmurówce. Plan kościoła jest prosty — stanowi go prostokąt wzbogacony w części prezbiterium niewielkimi prostokątnymi zakrystiami od północy i południa, które pokryto blachą ocynkowaną. Natomiast pięciopółciamiowy dach prezbiterium posiada dach pokryty blachą miedzianą. Kościół przykryto dachem duspadowym, który pokryto dachówką tzw. esówką. W 1903 r., na planie kwadratu, dobudowano pieciokondygnacyjną wieżę z trójkątnym szczytem, którą usytuowano na osi elewacji zachodniej, gdzie znajduje się wejście główne do kościoła — drugie wejście posiadające także portal umieszczono w ścianie północnej. Pierwotnie

³⁰ Kronika kościelna, s. 334.

³¹ Tamże, s. 334.

³² A. Harnoch, *Chronik und Statistik*, s. 528 podaje — „Kath. Kirche in Riesenburg seit 1879”; P. Romahn, *Die Diaspora*, s. 56 — „und am 2.5.1878 konsekriert auf den Titel des hl. Adalbert.” Tymczasem *PDE* 6/1878, s. 71 — w rubryce „Diözesan-Nachrichten” informowano: „...der Hochwürdigste Herr Ordinarius... consecrirte am 22 Mai die neuerbaute Kirche zu Riesenburg...”

wieża była zakończona szpinaklami, a dziś dachem stożkowym³³. Wmurowując kamień węgielny 4 października 1876 r. zapisano w dokumencie: „Budowa wieży musi się pozostać na późniejsze czasy dla braku funduszu, chociaż dzwony już wiszą w małej dzwonnicy” (zapewne, tak jak zwykle czyniono, zostały umieszczone na drewnianym rusztowaniu opodal placu budowy). „Kruszec do nich darował panujący cesarz Wilhelm ze zdobytych armat w francuskiej wojnie r. 1870–1871”³⁴. Całość budowli oszkarpowano dwuskokowymi przyporami, a monotonię ścian świątyni rozbiły ostrołukowe okna, wypełnione maswerkami. Budowlę wzbogacają sterczyny zwieńczające szczyt zachodni. Zastosowano trzy rodzaje pokrycia dachowego: kościół pokryto dachem dwuspadowym, prezbiterium dachem pięciopłóciowym a wieżę dachem stożkowym³⁵.

WNĘTRZE ŚWIATYNI I JEJ WYPOSAŻENIE³⁶

Wnętrze posiada charakter jednolitej sali, w której ustawiono dwa rzędy sześciu kolumn, nieco przyozdobionych w zwieńczeniu, wyznaczających pozorne dwie nawy boczne. Cała posadzka została ułożona z płyt wapiennych. Hala świątyni została nakryta drewnianym dwuspadowym stropem belkowanym, który w części naw bocznych przechodzi w płaski strop. W tylnej części kościoła umieszczono drewniany chór wsparty na drewnianych filarach, z których cztery stanowią główne filary kościoła, a pośrodku nich ustawiono małe, wspierające konstrukcję. Wejście na chór usytuowano we wnętrzu kościoła, po lewej stronie wejścia głównego. Schody wznoszą się od ściany północnej do środkowej części chóru nad wejściem głównym. Prezbiterium, wyłożone płytami marmurowymi, ma kształt pięcioboku, które dzielą niewielkiej objętości filary, niejako wtopione połową grubości w ściany. W tej części, tak jak w głównej kruchcie, zastosowano sklepienie gwiaździste złożone z dwóch przęseł. Sufit absydy ołtarzowej (prezbiterium) posiadał medalionowe wyobrażenie czterech Ewangelistów, podtrzymywanych przez stylizowane niebieskie lilie. Ściany kościoła zostały pomalowane w tonacji pastelowej, które w dolnej części (ok. 2 m) zostały przykryte drewnianą boazerią (jej listwy łączy tzw. obce pióro) naturalnego koloru. Wcześniej na tej wysokości ściany były pomalowane olejną lamperią³⁷.

Monotonię płaszczyzny ścian rozbijają umieszczone w nich okna, które pierwotnie były drewniane. W szczytowej ścianie prezbiterium, w absydzie ołtarzowej (złamanej trzykrotnie pod kątem ok. 30°), na przełomie XIX/XX wieku umieszczono trzy witaże, podzielone na dwie kwatery. Witraż centralny przedstawia scenę objawienia tajemnicy Serca Pana Jezusa — przed stojącym (w prawej kwaterze) Jezusem błogosławiącym i ukazującym swoje Serce, klęczy św. Maria

³³ A. G w i z d a ł a, Kościół pod wezwaniem św. Andrzeja Apostoła w Prabutach, Toruń 2000, mps, s. 74.

³⁴ Kronika kościelna, s. 334.

³⁵ APP, Uzasadnienie decyzji w sprawie wpisania dobra kultury do rejestru zabytków, Wojewódzki Konserwator Zabytków — Elbląg, decyzja z 17 września 1993 r.

³⁶ Opis sporządzono na podstawie oględzin z 7 kwietnia 2001 r.

³⁷ A. G w i z d a ł a, Kościół, s. 75.

Małgorzata Alacoque ubrana w białoszary habit. W oknie, znajdującym się po lewej stronie witraża centralnego, umieszczono dwóch patronów świątyni: w lewej kwaterze św. Andrzeja Apostoła trzymającego księgę (Ewangeliarz), a w prawej kwaterze św. Wojciecha trzymającego palmę. Prawe okno prezbiterium posiada dwa witraże, przedstawiające w lewej kwaterze św. Katarzynę Aleksandryjską trzymającą w prawym ręku miecz i w lewym ręku połamane koło — symbole męczeństwa, a w prawej kwaterze umieszczono postać św. Barbary w koronie, trzymającej w lewym ręku kielich z hostią. Po stronie północnej świątyni wbudowano 4 okna neogotyckie, w które w 1987 r.³⁸ wstawiono szkło witrażowe koloru żółtego, podzielone w tzw. karo, które obramowano czerwono-granatowym paskiem. Ze względu na to, że w środkowej części tej ściany znajduje się boczne wejście do kościoła, posiadające w łuku drzwi okno witrażowe, dlatego nad portalem umieszczono rozetę, którą wypełniono białym szkłem ułożonym w tzw. karo, otaczając niebieskim paskiem każdą z ośmiu części okna. W ścianie zachodniej, po obu stronach wejścia głównego, wmurowano kolejne dwa neogotyckie okna witrażowe, a w ścianie południowej pięć okien — wszystkie wykonano podobną techniką jak okna ściany północnej.

Wyposażenie wnętrza można podzielić, ze względu na czas wykonania, na dwie grupy: pochodzące z przełomu XIX/XX w., które cechuje delikatność ornamentów i współczesne.

W pierwszej grupie wyposażenia, uwagę obserwatora przykuwają przede wszystkim dwa neogotyckie ołtarze boczne, które niedawno odrestaurowano. Predellę ołtarzy przyozdobiono prostym krzyżem wpisany w koło, a nastawę ołtarzy podzielono na trzy kwatery — w bocznych umieszczono symetrycznie ornamenty roślinno-kwiatowe, a w kwaterze centralnej tytułowy obraz (w południowym, czyli lewym M.B. Częstochowskiej, a w północnym, czyli prawym św. Józefa z Dzieciątkiem), który zajmuje górną jej połowę, a dolną wypełniono ornamentami roślinnymi. Każdy z ołtarzy wieńczy neogotyckie żebrowanie tworzące baldachim ze smukłą wieżyczką u szczytu. Neogotycka chrzcielnica, posiadająca współczesną podstawę, ma kształt wieloboku, którego ściany ozdobiono ornamentami roślinnymi. Naczynie chrzcielne zamyka kopułowa pokrywa w kształcie neogotyckich żeber tworzących baldachim. Została też przyozdobiona następującą inskrypcją: QUI CREDIT BAPTICAT FUERIT SALUTIS ERIT. To najpiękniejsze elementy wyposażenia kościoła. Ponadto warto zwrócić uwagę na neogotycki konfesjonał (po prawej stronie wejścia głównego) i klęcznik (po lewej stronie wejścia głównego) snycerskiej roboty, które usytuowano po chórze. W prezbiterium u zwieńczenia przęsła położonego bliżej nawy głównej, zawieszono dużych rozmiarów krzyż z figurą Chrystusa. W tej samej grupie wyposażenia kościoła należy umieścić organy z bardzo prostym prospektem, umieszczone na chórze w 1910 r. Wykonała je firma szczecińska, o czym świadczy inskrypcja na klawiaturze organów: N° 623 B. Gruneberg Orgelbaanstald Stettin 1910³⁹. Z dawnych ławek pozostały jedynie dwie pierwsze w każdym rzędzie, o czym świadczą bardziej ozdobne szczyty. Należy też zwrócić uwagę na zabytkową monstrancję z 1920 r. wykonaną ze srebra, które pokryto cienką warstwą złota i przyozdobiono

³⁸ Tamże.

³⁹ Tamże, s. 77 — cytat.

kamieniami szlachetnymi. W kościele znajduje się także stara chorągiew z 1947 r. W drzwiach wejściowych zachowały się zabytkowe klamki, które przedstawiają stylizowane popiersie anioła. Każda z nich posiada inskrypcję FRIEDRN TEI MIT EURN, odlaną charakterystycznym pismem gotyckim. Natomiast w zachodniej zakrystii znajduje się dębowa szafa gdańskiej snycerki, którą wykonano w XIX w., przeznaczając do przechowywania w niej szat liturgicznych⁴⁰.

W 1948 r., z kościoła katedralnego, przeniesiono dzwon o średnicy 105 cm, odlany w 1589 r. Widnieje na nim napis umieszczony na głowicy: LAUDATE DOMINUM IN CYMBALIS BENE SONANTIBUS, a nieco niżej: MIT GOTTES HULFE GOS. MICH ABSOLON WITWERCK GDANI FUSA ANNO DOMINI DCLXXXIX PATRIBIS ECCLESIAE RISENBURGENSIS G. ROSENBAUM ARCHIPRESBIT. I. TROIANO DIACONO oraz kolejny napis głosi: PATRIBUS CURIAE A. ANDERSON CONSULE, M. BRAUN PROCONS., G.F. NIETHARD IUDICE, C. GERUTZ P. MILLIES IC. MEINIKE SENATORIBUS, Z. FISCHER NOTAR. Dzwon został ozdobiony w herb Prabut i medalion, na którym umieszczono inskrypcję F3C. Mniejszy dzwon o średnicy 70 cm odlany w 1924 r. został ufundowany z przeznaczeniem dla kościoła św. Wojciecha. Na zewnętrznej powierzchni dzwonu znajdują się inskrypcje: ANGELUS DOMINI NUNCIAVIT MARIAE ET CONCEPT DE SPIRITU SANCTO; NOS CUM PROLE PIA BENEDIC VIRGO MARIA AVE ANNO DOMINI 1924, a w medalionie przedstawiono scenę Zwiastowania. Poniżej medalionu wykonawca umieścił swój podpis: URLICH GLOCKENEN ESSER-EIEN A C 1666 GEGOSS 1924⁴¹.

W 1976 r., z kościoła katedralnego przeniesiono płytę nagrobną kupca o nazwisku Johannes Christophorus Meinkius (* 1657 r., † 12.02.1707 r.), o wymiarach 1,18×1,77 cm, która wówczas pękła, posiadającą napis: SUB SEPULCHRA LAPIS SIB SUE PROPAGIM IN POST RERUM HONOREM ANTA FATA CONQUADRATO ULTIMA SITUS EST CERTA RESURGENDI SPE JOHANNES CHRISTOPHORUS MEINKIUS MULIO SPER ANNOS CONSULARIS MERCATOR ET ORANTISSIMUS ANNO MDCLII REGIMONTE NATUS TANDEM ANNIS PLENUS IN DOMINO DENATUS HIC TUMULA US MDCCVII DIE XII FENRUARII⁴².

Do drugiej grupy przedmiotów stanowiących podstawowe wyposażenie kościoła, należy zwrócić uwagę na prezbiterium, w którym brak ołtarza głównego, zastępuje centralnie umieszczone pancerne tabernakulum. Na jego drzwiach wygrawerowano rybę, chleb i winogrona — symbole eucharystyczne. Jego podstawę tworzy marmurowa płyta z podnóżkiem, przypominająca ołtarz, a nad tabernakulum rolę dekoracyjną i symboliczną pełni wykuty w miedzi pelikan, umieszczony na żelaznej kracie. Nabożeństwa są odprawiane przy marmurowym ołtarzu soborowym, obok którego usytuowano drewnianą ambonkę przyozdobioną dużą literą *P*, obejmującą niemal całą jej wysokość. Pierwotnie ambona była przytwierdzona do południowego filaru podtrzymującego strop świątyni⁴³. Stacje

⁴⁰ Tamże, s. 78.

⁴¹ Tamże, s. 79.

⁴² Tamże, s. 78.

⁴³ Tamże.

Drogi Krzyżowej zostały zawieszono w latach siedemdziesiątych XX wieku — na prostej desce wymalowano czarną kreską (tuszem) kontury przypominające poszczególne sceny Męki Pańskiej. W latach osiemdziesiątych wymieniono na nowe dwa rzędy ławek, które obejmują również filary. W każdym rzędzie znajduje się 14 ławek prostej konstrukcji (plus 4 poprzedniej edycji). Ponadto, potrzeba duszpasterska podyktowała, zbudowanie trzech współczesnych drewnianych konfesjonałów, naturalnego koloru, z których jeden umieszczono pod chórem (po lewej stronie wejścia głównego), a pozostałe przy ścianach północnej i południowej. Na ścianach, poza stacjami Drogi Krzyżowej, zawieszono obrazy: Miłosierdzia Bożego, Matki Bożej i Serca Pana Jezusa.

Opis wyposażenia wnętrza kościoła prabuckiego, który zaprezentowano na podstawie własnych obserwacji, potwierdzają lakoniczne informacje zawarte w protokołach wizytacyjnych. Z wizytacji kanonicznej przeprowadzonej dnia 7 i 8 czerwca 1986 r. wynika, że neogotycki kościół św. Wojciecha w Prabutach posiadał neogotyckie ołtarze: główny (obecnie nie istniejący), w którym umieszczono pancerne tabernakulum i dwa boczne oraz zgodnie z wymogami posoborowej reformy liturgicznej został wyposażony w tzw. ołtarz soborowy. Z czasów konsekracji świątyni pochodzi pozostałe wyposażenie neogotyckie, jak: ambona, chrzcielnica i konfesjonał pod chórem — inne trzy konfesjonały są nowoczesne. Ponadto wstawiono 30 ławek oraz 3 klęczniki. Świątynia czekała aż 32 lata na właściwe organy, które zbudowano w 1910 r.⁴⁴. Podobnie opisano wyposażenie wnętrza świątyni w czasie wizytacji przeprowadzonej 23 kwietnia 1998 r., dodając: „Tabernakulum w obu kościołach [również w odbudowanej konkatedrze] pancerne, estetyczne, ołtarz neogotycki i stół ofiarny marmurowy w kościele św. Andrzeja [czyli w dawnym kościele św. Wojciecha, ponieważ po odbudowie konkatedry Biskup Elbląski przeniósł na nią tytuł św. Wojciecha⁴⁵...] Chrzcielnica stylowa neogotycka w k-le św. Andrzeja oraz na wieży dwa dzwony⁴⁶.”

Do chwili restauracji i poświęceniu tzw. katedry prabuckiej w dniu 23 kwietnia 1983 r. służyła katolikom jako jedyna świątynia.

⁴⁴ KKDE, Akta Parafialne, P 216 — Prabuty, Protokół z wizytacji kanonicznej w parafii św. Wojciecha w Prabutach przeprowadzonej przez ks. biskupa dr Wojciecha Ziembę w dniach 7–8.VI.1986 r., s. 5–6.

⁴⁵ Por. *Spis duchowieństwa i podział administracyjny diecezji Elbląskiej. Schematyzm — Rok 1996*, opr. ks. J. Wiśniewski, Elbląg, 1996, s. 117; *Spis parafii i duchowieństwa diecezji elbląskiej. Rok 2000*, red. ks. Z. Szafranski, Elbląg 2000, s. 244.

⁴⁶ KKDE, Akta Parafialne, P 216 — Prabuty, Protokół wizytacji kanonicznej Rzymskokatolickiej Parafii św. Wojciecha w Prabutach przeprowadzonej dnia 23 kwietnia 1998 roku przez Biskupa Pomocniczego Elbląskiego Józefa Wysockiego z polecenia Bpa (sic!) *Elbląskiego Andrzeja Śliwińskiego*, s. 8.